

BREU HISTÒRIA DE LA SARSUELA

Maria Teresa Sierra Fornells (Historiadora)

La sarsuela és un gènere musical teatral que es va desenvolupar a la Península Ibèrica en dos períodes: el període barroc (aproximadament entre 1650 i 1790) i el període modern (entre 1845 i 1965). Es caracteritza principalment per combinar parts cantades amb parts parlades bàsicament en llengua castellana, encara que també hi ha exemples en català. Fora de l'Estat Espanyol, a Cuba i Filipines la sarsuela va desenvolupar característiques peculiars lligades a la pròpia música popular. A la resta dels països llatinoamericans de parla castellana va tenir una important difusió.

LA SARSUELA BARROCA

Durant el regnat de Felip IV (1606-1665) es va generalitzar un tipus de teatre cortesà que incloïa música. El mateix Felip IV va utilitzar l'edifici situat al paratge de "la zarzuela", en el complex del Real Sitio del Pardo, prop de Madrid per a celebrar aquest tipus de representacions. Els músics i actors-cantants que hi intervenien, van començar a identificar el nom del lloc on solien tenir les representacions amb el del gènere que estava naixent. Encara que a la cort de Madrid es van donar representacions d'òpera italiana, i fins i tot es va estrenar alguna òpera d'aquest estil però amb text castellà, donada la situació financera i el fet que un tipus de teatre amb combinació de text parlat i amb poca música fora més econòmic, van inclinar la balança cap al costat del nou gènere.

Les primeres sarsueles van comptar amb el favor de la reialesa i la cort. Es tractava d'obres generalment en dos actes. Els temes emprats, habitualment mitològics, no eren en absolut diferents dels utilitzats en l'òpera italiana. Carles II, feble i malaltís, va agafar gust per la sarsuela, i a partir de l'any 1670 el gènere va florir. Es té notícia de diverses sarsueles sobre text de Calderón, de la Barca, sent la música habitualment de Juan de Hidalgo. Altres autors de llibrets van ser Antonio de Solís, Juan Bautista Diamante o Juan Velez. La música, en la major part dels casos s'ha perdut. També hi ha notícia de les primeres representacions de sarsuela

fora de Madrid, a ciutats com València i Saragossa.

En plena Guerra de Successió, el rei Carles va organitzar a Barcelona temporades d'òpera italiana. Però va ser amb l'arribada de la dinastia borbònica quan la influència italiana es va generalitzar en els ambients aristocràtics. En les primeries del segle XVIII destaquen dos compositors: José de Nebra i Antonio Literas, que produeixen una quantitat estimable de sarsueles, generalment de tema mitològic. El llibretista més apreciat d'aquest període va ser Antonio Zamora. A partir de l'any 1760 comença a donar-se un canvi fonamental abandonant els temes mítics pels populars. El compositor més destacat de la segona meitat del segle és Antonio Rodríguez de Hita que en col·laboració amb el llibretista Ramon de la Cruz va produir títols com ara *Las segadoras de Vallecas* (1768) o *Las labradoras de Murcia* (1769).

L'arribada del segle XIX, amb les guerres napoleòniques i la creixent influència de l'òpera italiana a les ciutats més importants, com Barcelona, València o Madrid desapareix gairebé per complet la sarsuela dels escenaris. A Madrid, la predilecció de la reialesa i l'aristocràcia per l'òpera italiana va suposar que la sarsuela evolucionés cap a models més populars, dirigits a la petita burgesia. En aquesta evolució, la sarsuela produeix un subgènere: tonadilla escènica, un gènere basat en textos curts, de caire còmic i sense necessitat d'escenografia. Es tracta de representar una situació puntual i s'utilitzen com intermedi musical en obres teatrals llargues i serioses. Entre els compositors de tonadilla escènica es troben els catalans Pau Esteve i Luis de Misón

LA SARSUELA MODERNA

Bé es podria afirmar que la sarsuela va morir amb la irrupció el segle XIX per a renéixer amb força al voltant de la dècada del 1850. Durant la primera meitat del segle, a Madrid, es donen representacions de teatre amb poca música, de vegades simplement amb cançons populars intercalades, que són del gust del públic pel seu caràcter senzill i per utilitzar el castellà. Aquest tipus de teatre musical, emprava sovint el nom genèric de "sarsuela", tot i que no responia al cànon del gènere establert al segle anterior. Però l'any 1847 es produeix un esdeveniment que va marcar el seu futur, l'estrena de *Colegialas y soldados* de Rafael Hernando, una sarsuela amb una estructura teatral i musical definida, que connecta immediatament amb el gust del públic. En realitat aquest èxit és la culminació d'un moviment que ja s'estava produint de la mà de compositors i llibretistes amb una idea més ajustada del que hauria de ser el gènere líric

de caràcter popular. Amb aquest inici de caire mercantil s'anticipa una de les característiques principals de la sarsuela moderna; la seva capacitat de produir importants guanys a empresaris, llibretistes i compositors.

El 10 d'octubre de 1856 es va estrenar l'elegant i còmode Teatro de la Zarzuela finançat completament per la iniciativa privada, atès que una petició de suport al teatro lírico nacional adreçada al Congrés dels Diputats, no havia estat atesa. La data va ser escollida perquè era la de l'aniversari de la reina Isabel II. Així, el nou temple de la sarsuela naixia entre el fervor del públic madrileny i la desídia de les autoritats. La situació econòmica i sociològica sota el regnat d'Isabel II va provocar l'aparició d'un subgènere de la sarsuela, anomenat "género chico" simple i que tracta temes més aviat costumistes, sobre la vida quotidiana a Madrid, de tarannà de vegades absurd i sempre caricaturesc.

El regnat d'Isabel II es troba en plena crisi, i acaba caient amb la Revolució de 1868 de caràcter liberal. A més de la complicada situació econòmica, l'assistència als espectacles pateix una forta davallada. Una bona entrada al teatre té un preu aproximat de 14 rals, quantitat que el ciutadà corrent no es podia permetre pagar. Per tal de contrarestar aquesta situació de crisi, els actors Juan José Luján, Antonio Riquelme i José Vallés, van tenir la idea de dividir una sessió de teatre en 4 parts, a raó d'una hora cada una, creant les anomenades sessions per hores, que a penes costaven un ral, i s'escenificaven en modestos teatres.

Durant la dècada de 1870 es va refermant el gènere chico, que rebrà l'impuls definitiu de la mà de Federico Chueca amb els seus èxits *La Gran Via* (1886), *El año pasado por agua o Agua, azucarillos y aguardiente*, en els que reforça i estableix un folklore urbà madrileny basat en aires de dansa internacionals. Altres compositors amb una formació acadèmica excel·lent, com Ruperto Chapí i Tomás Bretón van deixar petites obres mestres que són considerades entre les millors sarsueles de tots els temps: *La revoltosa* i *La verbena de la Paloma* respectivament.

Davant de l'èxit del "género chico", la sarsuela tradicional en tres actes comença anomenar-se "zarzuela grande" i durant l'últim terç del segle XIX i principis del segle XX hi haurà una tensió constant entre diverses faccions: que defensen un o altre gènere i els qui, influïts pels nous corrents del nacionalisme romàntic, pugnen per la creació d'una òpera nacional. El segle XX veurà el moment de major popularitat del gènere i també la seva decadència. L'inici del segle ve acompanyat de l'adéu dels grans mestres, sobretot de Chapí, compositor compromès amb la sarsuela i que l'havia conreada en totes les derivacions possibles, fins i tot

coquetejant amb l'opereta de caire centreeuropeu.

No obstant a aquestes figures ve a substituir-les una nova generació de músics: Josep Serrano, Pablo Luna, Francisco Alonso, Jacinto Guerrero, Amadeu Vives, aquest últim que havia treballat a Barcelona contribuint a la creació de l'Orfeó Català el 1891, juntament amb Lluís Millet, es trasllada a Madrid on desenvolupa la seva carrera amb grans èxits. Fins i tot alguns compositors que després seran capaços de desenvolupar una carrera artística a nivell internacional fan les seves primeres passes a la sarsuela: és el cas de Manuel de Falla i Joaquín Turina i temps enrere també Granados i Albéniz havien compost algunes sarsueles. Es produeix una continuïtat del sàinet junt amb un renaixement de la sarsuela gran, i ambdues gaudeixen del favor del públic. Així, obres grans com Doña Francisquita de Vives, conviuen i comparteixen popularitat amb La reina mora, o La Dolorosa, sàinets lírics de Serrano.

En la dècada de 1930 es consolidarà l'obra dels dos darrers grans mestres del gènere, curiosament situats en extrems ideològics enfrontats, anunciant el conflicte bèl·lic que s'aproximava: Pablo Sorozábal i Federico Moreno Torroba, aquests compositors, cadascú per la seva banda, reintentaran una sarsuela introduint l'element castís en obres d'indubtable qualitat musical. El mateix Moreno Torroba va intentar, a partir de 1930, la creació d'un Teatre Líric Nacional amb seu al Teatro Calderón de Madrid, per al projecte va comptar amb el suport econòmic del govern de la Segona República. El Teatro Calderón esdevingué el teatre més lucratiu de la capital durant els anys anteriors a la guerra, però a causa de la inestabilitat provocada pel conflicte el projecte no va tenir continuïtat.

La guerra i la postguerra, la fam, les dificultats econòmiques, la censura i l'assetjament polític del règim de Franco no eren les millors condicions per a un gènere divertit, popular i de vegades irreverent com la sarsuela. El règim feixista va censurar algunes de les obres més controvertides, i es van modificar els paràgrafs dels llibrets irreverents amb l'església o amb evident contingut de crítica social o política. Per altra banda el règim va afavorir la sarsuela rural, o anomenada "d'espardenya", que quadrava amb la seva línia ideològica, donant així una imatge distorsionada d'un gènere molt més complex i ric.

Amb les dificultats econòmiques i la nul·la política cultural durant el franquisme, la sarsuela ha arribat fins a les generacions actuals de manera fragmentada, sovint a través d'"antologies" més o menys acurades, però que en tot cas no han afavorit l'acostament a un gènere que és essencialment teatral. Els canvis socials, l'aparició de nous espectacles de masses, com el cinema i el futbol van provocar

una pèrdua constant de públic als teatres. Quan la sarsuela va perdre el suport popular, va morir, i avui dia queda com un llegat més de la cultura.

LA SARSUELA A CATALUNYA

L'aparició de la sarsuela moderna a Catalunya és contemporània a la de Madrid, es va donar un tipus de sarsuela pròpia i amb llibrets en català que lluitava contra la gran afició operística que existia a Barcelona. Les primeres representacions daten de 1850, i ja en la temporada 1852-53 el Liceu va programar vuit sarsueles, entre elles la primera coneguda en català: La tapada del Retiro, de Nicolau Manent. No obstant en la crítica musical barcelonina va arrelar i es va establir l'opinió que el públic de Barcelona s'estimava més l'òpera. Però, per exemple, en la temporada 1853-54, el Teatre de la Santa Creu de Barcelona només es va programar sarsuela. La influència dels llibretistes Luis de Olona i Gaeta i Francesc Camprodon, va ser decisiva en la difusió de la sarsuela a Barcelona, a través de l'organització d'espectacles i l'estrena de les obres que havien triomfat a Madrid.

Es calcula que hi ha catalogades unes 424 obres líriques amb text català produïdes entre 1850 i 1950, moltes d'elles sarsueles. Entre els anys 1870 i 1877 triomfen les sarsueles catalanes de Nicolau Manent, Josep Teodoro Vilar, i els germans Josep Ribera i Miró i Cosme Ribera i Miró, amb llibrets de diversos escriptors entre els que destaca Serafí Pitarra. Hi ha tres tipus d'obres predominants: el quadre de costums catalans; els "capritxos-còmico-lírico-ballables-bufos" i les sarsueles còmiques en un acte.

A finals de segle comencen a deixar-se sentir les influències del modernisme en les arts catalanes. El compositor Enric Morera va intentar la promoció d'un teatre líric català modernista. Hi van col·laborar, entre d'altres, l'escriptor Apel·les Mestres i els compositors Enric Granados i Joan Gay, el nou gènere però, va fracassar.

A partir de 1920 el Paral·lel de Barcelona va esdevenir un centre d'important activitat sarsuelística, on es van estrenar sarsueles en castellà dels millors compositors del gènere i on es va establir un gust particular per la sarsuela més pròxima estilísticament a l'opereta centreeuropea. Alguns compositors destacats, com Rafael Millán, van desenvolupar la seva carrera quasi exclusivament a Barcelona.

LA SANTA ESPINA

Es la sardana més emblemàtica i constitueix un himne patriòtic per als catalans. Forma part de la sarsuela del mateix títol escrita per Àngel Guimerà que li demanà a Enric Morera hi poses la música, encara que en un principi li va encarregar la partitura musical al mestre Amadeu Vives, que va declinar l'oferta. *La Santa Espina* rondalla en tres actes i sis quadres es va estrenar el 19 de gener de 1907, al Teatre Principal de Barcelona i es varen fer més de 220 representacions seguides. La partitura conté vint números musicals, a la segona part del número divuit trobem la famosa sardana.

Va ser prohibida durant les dictadures de Primo de Rivera i Franco. El general Losada, Governador civil de Barcelona, va difondre la següent circular, el 5 de setembre de 1924, prohibint-la: “Havent arribat a este Govern Civil, de manera que no deixa lloc a dubtes, que determinats elements han convertit la sardana “La Santa Espina” en himne representatiu d’odioses idees i criminals aspiracions, escoltant la seva música amb el respecte i reverència que es tributen als himnes nacionals, he acordat prohibir que es toque i cante la mencionada sardana en la via pública, sales d’espectacles i societats i en les romeries o reunions campestres, prevenint els infractors d’esta ordre que procediré al seu càstig amb tot el rigor”. La sardana diu així:

*Som i serem gent catalana
tant si es vol com si no es vol,
que no hi ha terra més ufana
sota la capa del sol.
Déu va passar-hi en primavera,
i tot cantava al seu pas.
Canta la terra encara entera,
i canta que cantaràs.
Canta l’ocell, lo riu, la planta,
canten la lluna i el sol.
Tot treballant la dona canta,
i canta al peu del bressol.
I canta a dintre de la terra
el passat ja mai passat,
i jorns i nits, de serra en serra,
com tot canta al Montserrat.*

*Som i serem gent catalana
tant si es vol com si no es vol,
que no hi ha terra més ufana
sota la capa del sol.*

Enric Morera i Viura (Barcelona, 1865 - 1942), autor de *La Santa Espina*, fou un compositor català que va escriure òperes, música escènica, obres simfòniques, corals, concerts i una Missa de rèquiem, però sobretot és reconegut per les seves sardanes corals amb títols tant populars com *La Santa Espina*, *Les fulles seques*, *La sardana de les monges* i *L'Empordà*. Quan encara no tenia dos anys es traslladà amb la seva família a l'Argentina on visqué la música a l'ambient familiar, el seu pare treballava com a contrabaix al Teatro Alcázar (teatre de varietats). El 1881 tornà a Barcelona, on continuà els estudis de piano amb Carles Gumersind Vidiella i harmonia amb Felip Pedrell. En aquesta època féu amistat amb Isaac Albéniz. Després resideix un temps a Bèlgica, dos anys més a l'Argentina, fins que l'any 1890 torna definitivament a Barcelona.

El 1893 estrena la *Dansa de gnoms*, seguint la tradició claverina, i el poema simfònic *Introducció a l'Atlàntida*. Mentre, es relaciona amb el grup del Modernisme català freqüentant Sitges i estableix amistat amb el capdavanter del moviment, Santiago Rusiñol. Dins d'aquest corrent va escriure música per a *Jesús de Nazareth* (1894), d'Àngel Guimerà, per a les Festes modernistes de Sitges, l'òpera *La fada* (1897), amb text de Jaume Massó i Torrents, i per a *L'alegria que passa* (1898), de Santiago Rusiñol. El 1895 fundà la coral Catalunya Nova, i la dirigí fins a la fi del 1900. L'any següent fundà el Teatre Líric Català.

Les seves sardanes escrites per a cobla, sovint instrumentades per Josep Serra i estrenades per La Principal de Peralada, són una bella mostra del caràcter social i català de la seva obra: *Baixant de la font del gat*, *Serra amunt*, *La font de l'Albera*, *Davant la verge*, *Festa major* i *La nostra Roser*.